

ОТКРИТКАЛАР КОЛЛЕКЦИЯСИ: МУЗЕЙ АМАЛИЁТИДАГИ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАР

Маъсуда Абдинабиевна Абдурахмонова

Мустақил тадқиқотчи (PhD)

Камолиддин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн
институтини

DOI: <https://doi.org/10.37547/ssa-V5-03-03>

Аннотация: Мазкур мақолада открыткалар тасвирий ҳамда ёзма ахборотни ўзида мужассам этган жамият ҳаётидаги воқеалар, мавжуд объект ва предметлар, манзаралар, табиат ҳодисалари ва жараёнлари ҳақидаги маълумотларни сақловчи ўзига хос музей манбаи сифатида қаралади. Уларни атрибутлаш сақлаш ва намойиш этишдаги муаммолари ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: коллекция, кўргазма, филокартия, открытка.

Аннотация: Данная статья рассматривает открытки как уникальный музейный источник, который сочетает в себе как визуальную, так и письменную информацию, сохраняя данные о событиях в социальной жизни, существующих объектах и предметах, ландшафтах, природных явлениях и процессах. В статье рассматриваются вопросы, связанные с атрибуцией, сохранением и экспонированием открыток.

Ключевые слова: коллекция, выставка, филокартия, открытка.

Abstract: This article considers postcards as a unique museum source that encapsulates both visual and written information, preserving data about events in social life, existing objects and subjects, landscapes, natural phenomena, and processes. The article discusses issues related to their attribution, preservation, and display.

Keywords: collection, exhibition, philocarty, postcard.

Музей предметларини таснифлаш, атрибутлаштириш, илмий тавсифлаш ва талқин қилиш масалаларини ишлаб чиқиш катта аҳамиятга эга, чунки музей фондларида турли хусусиятларга эга бўлган, ҳар хил ёндашувни талаб қилувчи манбалар мавжуд. Улардан бири – почта открыткаси.

Открытка – бу маданий мероснинг бир қисмидир. Очиқ хатлар яқиндагина инсон ҳаётининг ажралмас қисми эди. Открыткалар ҳар байрам муносабати билан яқинларга юбориладиган машҳур алоқа воситаси сифатида хизмат қилган. Иллюстрацияланган открыткалар санъатни идрок этишга илк қадам бўла олган. Открыткаларда ноширлик маданияти ҳам акс этади: асар номининг кўрсатилишидан тортиб, аннотациягача, алоҳида открыткадан туркумгача. Филокартист – коллекционерлар туфайли музейлар бир йўла муайян мавзуга бағишланган открыткалар тўпламига эга бўлишади, бу эса маданий мероснинг бир қисмидир.

Мазкур мақолада открыткалар тасвирий ҳамда ёзма ахборотни ўзида мужассам этган жамият ҳаётидаги воқеалар, мавжуд объект ва предметлар, манзаралар, табиат ҳодисалари ва жараёнлари ҳақидаги маълумотларни сақловчи ўзига хос музей манбаи сифатида қаралади.

Музей предметларини тавсифлаш жараёни қўпинча ҳисоб бўлими ходимлари, масъул сақловчилар ва илмий ходимлар учун мураккаблик туғдиради, чунки тавсифлаш жараёни ҳисобнинг турли босқичларида амалга оширилади, ҳар бир манба тури эса ўзига хос хусусиятларга эга.

Айниқса, инқилобгача бўлган почта открыткаларини илмий тавсифлаш жуда мушкул: биринчидан, уларнинг чиқиш маълумотлари кўпинча мавжуд эмас, иккинчидан эса, уларнинг аксарияти ёмон сақланган бўлади, чунки открытка аввало почта жўнатмаси сифатида утилитар вазифани бажарган.

Шу сабабли открыткани атрибутлаштирувчи музей ходими унинг барча типографик элементларини таҳлил қилиш, босма безакларининг деталларини аниқлаш асосида ҳали тавсифланмаган намуналарни аниқлаш, уларни атрибутлаштириш ва тўлиқ илмий тавсифлаш ишини олиб боради.

Музей предметларини илмий қайта ишлашнинг асосий мақсади – унинг илмий талқини, музейга келиб тушган вақтдаги маълумотларни тўлдириш, чуқурлаштириш, музей қийматини тўлиқ очиб беришдан иборат. Шу боис, открыткаларни илмий қайта ишлаш ушбу музей предметининг барча муҳим белгилари чуқур ўрганилишини талаб қилади.

Ушбу мақоланинг долзарблиги шундаки, ҳозирда открыткани тўлиқ илмий тавсифлаш учун методик таъминот мавжуд эмас, бу эса открытканинг музей фаолиятида етарли даражада қўлланилмаслигига олиб келмоқда.

«Карточка – очиқ почта жўнатмалари учун мўлжалланган, қоғоздан тайёрланган стандарт тўртбурчак бланк».

Нашриёт соҳаси билан боғлиқ маълумотнома адабиётларида эса открытка турлича талқин қилинади. Масалан, “Реклама ва босмаҳона” луғатида открытка қуйидагича тавсифланади: “Япроқли кичик форматли нашр ёки бир букламли дафтарча бўлиб, бир ёки икки томонлама босилиб, юқори зичликдаги материалда (қалин қоғоз, юпка картон, пластик) тайёрланади”. Нашриётчилик маълумотномасида эса открыткага қуйидагича изоҳ берилади: “Открытка – бу ёзиш учун (почта открыткеси) ёки тасвирий санъат ва бадиий фотографияни тарғиб қилиш мақсадида санъат асарининг репродукциясини акс эттириш учун мўлжалланган карточка наشري (тасвирий открытка); агар бир томонида ёзув учун жой ажратилган бўлса, у ёзиш воситаси сифатида ҳам фойдаланилиши мумкин”. Гарчи унда открытка ўлчамлари келтирилмаган бўлса-да, айнан шу омил открытка тушунчаси доирасини кенгайтиришга хизмат қилади.

Филокартистлар орасида “открытка” атамасининг ягона қабул қилинган талқини йўқ. Масалан, СССРда чоп этилган айрим карточкаларда “фақат конвертда юбориш мумкин” деган ёзувлар бўлган. Шунга қарамай, бу карточкаларни филокартистлар, кутубхоналар ва музейлар открытка сифатида тўплашган. Бу карточкалар одатда оддий (бир варақли) бўлиб, кўпинча тасвирни изоҳловчи матн билан чиқарди.

Бугунги кунда ҳам ҳар хил ўлчам ва шаклдаги открыткаларни учратиш мумкин: байрам табрикномалари, шунингдек йирик ўлчамли музей открыткалари (масалан, Россия музейлари томонидан чоп этилган) булар жумласидандир. Улар ҳам тўплам тузиш ва коллекциялаш объекти ҳисобланади.

Адабиётларда “открытка”, “очиқ хат” ва “почта карточкаси” тушунчалари кўпинча синоним сифатида қўлланилади. Бироқ, муаллиф фикрича “открытка” тушунчаси янада кенгроқ бўлиб, у икки бошқа атамани ҳам ўз ичига олади.

Открытка – бу бланк бўлиб, унинг олд томонида тасвир бўлиши мумкин, орқа томони эса жўнатувчи ва қабул қилувчининг манзиллари, почта маркаси ёки бошқа бирор маълумотни жойлаштириш учун мўлжалланган.

Открыткалар совға вазифасини бажаради, почта орқали конверт ичида юборилади, шахсий коллекцияларнинг бир қисми бўлади, давлат музейларининг фондларига киритилади. Шунингдек, бу каби открыткаларда почта маркаси бекор қилинмаган (яъни, гашения йўқ) бўлса ҳам, улар ўзининг билим берувчи ва ахборот қийматини йўқотмайди.

XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида почта карточкалари халқ орасида мулоқот сифатида жуда оммалашди. Открытка орқали инсонлар ўзаро тез ва осон маълумот алмашар, бу эса янги коммуникация маданиятини шакллантирди. Почта карточкалари нафақат ёдгорлик, балки ижтимоий ва маданий жараёнларни акс эттирувчи воситага айланди.

Открыткилар, асосан, тасвирий санъат ва иконография орқали ўз даврининг маданиятини ёритади. Тасвирлар, манзаралар, архитектура обидалар, этнографик тасвирлар ва бошқа визуал элементлар, карточкаларнинг санъатшунослик қийматини белгилайди. Иконографик таҳлил ёрдамида, масалан, Тошкентдаги XIX аср бошларидаги рус архитектурасини кўрсатувчи карточкаларда, ўзбек ва рус маданиятининг ўзаро алоқаларини ўрганиш мумкин.

XIX асрда открыткалар ижтимоий тармоқнинг бир тури сифатида ишлаган. Улар нафақат хабар юбориш учун, балки маданий хусусиятларни намойиш этиш, бошқа маданиятлар ва ҳудудлар билан алоқада бўлиш воситаси бўлган. Кўплаб открыткалар, айниқса, халқаро ижтимоий алоқалар контекстида, саёҳат маданиятининг муҳим элементига айланди.

Открыткаларнинг дизайни ва шакли вақт ўтиши билан ўзгарган. XIX аср охирида открыткалар асосан фотосуратлар ёки гравюралар орқали яратилган бўлса, XX асрга келиб улар турли хил услубларда (арт-деко, модернизм, конструктивизм) ишлаб чиқарила бошланди. Ҳар бир даврнинг открытка дизайни ўша даврнинг санъати ва технологиясини акс эттиради.

Открыткалар, хусусан, халқаро алоқалар ва маданиятлараро таъсирларнинг энг яхши намуналаридан бири ҳисобланади. Ҳар бир открытка ўзининг яратилган жойи ва даврини, шу билан бирга, у ердаги маданий анъаналар, урф-одатлар ва визуал кодларни акс эттиради. Масалан, Ўрта Осиё мамлакатларида ишлаб чиқарилган открыткалар кўпинча ўша ҳудудга хос ранглар, нақшлар ва символик элементларни ўз ичига олади.

Открыткалар кўплаб музейлар ва архивларда сақланади, чунки улар турли даврларнинг визуал ва маданий маълумотларини ўзида акс эттиради. Музейларда открыткаларни сақлашда бир неча омилларни ҳисобга олиш керак:

1. Физик ҳолатни сақлаш:

Открыткалар, кўпинча, қоғозга босилган ва сиқилган материаллардан ташкил топган бўлиб, улар вақт ўтиши билан деградация қилиши мумкин. Шунинг учун, музейларда уларни тўғри сақлаш учун махсус шароитлар керак бўлади. Яхши сақлаш учун қуйидаги чоралар қўрилади:

Ҳарорат ва намлик назорати: Открыткалар ўрнатилган ҳароратда ва махсус намлик даражасида сақланиши лозим. Бу ўзгартиришлар уларнинг парчаланишига йўл қўймайди.

Архив қутилари: Открыткалар кўпинча махсус қадоқлаш материаллари, яъни қоғоз архив қутилари ёки қаттиқ қадоқларда сақланади. Улар тўғридан-тўғри ёруғликка ёки ультрабинафша нурларига дуч келмаслиги керак.

2. Дижитал архивлаш: Рақамли муқобил нусхалар яратиш открыткаларнинг аслиятига зарар етказмасдан уларни сақлаш ва тарқатиш имконини беради. Бу жараён, айниқса, қимматбаҳо ёки нозик открыткалар учун муҳимдир. Дижитал архивлаш, шу билан бирга, изланишлар учун ҳам қулай ресурсни ташкил қилади.

3. Открыткаларни атрибуция қилиш: Открыткаларни атрибуция қилишда бир неча омиллар ҳисобга олинади. Бу жараён биринчи навбатда открыткалар тасвирланган санъатчи ёки дизайнерни аниқлаш, тарихий контекстни тушуниш ва унинг дизайнини таҳлил қилишни ўз ичига олади.

4. Тарихий ва маданий контекст: Открытка дизайнининг тарихий ва маданий контекстини аниқлашда қуйидаги факторлар ҳисобга олинади:

Давр ва жой: Открытканинг чиқарилган даври ва жойи унинг атрибуция қилишида катта рол ўйнайди. Уларнинг визуал ва семантик хусусиятлари, одатда, маълум бир даврнинг маданияти, урф-одатлари ва санъат услубларини акс эттиради. Открыткалар кўпинча маълум бир тарихий ҳодиса, сиёсий ҳолат ёки маданий оқимни акс эттиради.

Сўнгги вақтларда музейлар тобора кўпроқ мустақил открытка кўргазмалари ўтказиладиган майдонларга айланмоқда. Бу кўргазмалар музейларнинг ўз коллекциялари асосида ҳам, коллекционерлар ташаббуси билан ҳам ташкил этилмоқда. Бироқ, ёндашувларидаги фарқларга қарамай, на биринчилар, на иккинчилар открыткаларни

намойиш этишда уларни шунчаки кўриш учун эмас, балки маданият ҳодисаси сифатида – яъни кундалик маданият, ёзиш маданияти, ниҳоят, XX аср бошларидаги одамларнинг хулқ-атвори маданияти сифатида кўрсатишга эриша олгани йўқ.

Открыткилар кўргазмасини ташкил этишдаги энг қўпол хатоси – бу асл очик мактубларни эмас, балки уларнинг бир неча баробар катталаштирилган ва оддий принтер қоғозига чиқарилган рақамли нусхаларини намойиш қилишидир. Бундай кўргазмага ташриф буюрган томошабин ҳеч қачон открыткани чинакам англай олмайди. Қўлда ушлаб, яқка ҳолда кўздан кечириш учун яратилган открыткадаги нафис тасвирлар бирданига улкан ҳажмга айланади, замонавий қоғознинг силлиқлиги ва оппоқлиги эса инқилобгача бўлган нашрларнинг рельефли босма услубидаги гўзаллиги ёки хромолитография нозиклигини бера олмайди.

Открытка ўзига хос музей материали ҳисобланмайди. Кўпинча открыткилар музейга тасодифан келиб тушади, бироқ натижада улар алоҳида фондни шакллантириши мумкин. Открыткилар кўпинча музей ҳудудида ўтказиладиган кўргазмаларда, нафақат музейлар, балки филокартист-коллекционерлар томонидан ҳам намойиш этилади. Бунда открыткилар бундай кўргазмаларда жуда кам ҳолларда тўғри тақдим этилади: улар экспозиция контексти билан боғланмаган бўлади ёки асл нусхалар эмас, балки нусхалар тақдим этилади. Ҳатто открыткиларни илмий тавсифлашда ҳам кўп ҳолларда хатоларга йўл қўйилади. Россияда сўнгги вақтларда махсус Открыткилар музейини ташкил этиш ғояси тез-тез илгари сурилмоқда — у Москва ёки Санкт-Петербургдаги музейлардан бирининг негизида яратилиши мумкин. Ўзбекистон музейларида ҳам открыткани маданиятнинг алоҳида ҳодисаси сифатида намойиш этиш учун у XIX–XX асрлар чегарасидаги тарихий-маиший предметлар коллекцияси доирасида экспозиция қилиниши зарур. Бундан ташқари Ўзбекистонда музей экспонатларни илмий тавсифлаш ва талқин қилиш масалаларини ишлаб чиқиш катта аҳамиятга эга, чунки музей коллекцияларида тавсифига кўра, ўрганиш ва фойдаланишнинг турли хусусиятларига эга бўлган жуда кўп турли хил манбалар мавжуд. Бу манбаларга открыткилар ҳам киради. Музей объектини ўрганиш тизими – музей объектларини таснифлаш, атрибутлаштириш, ушбу объектларнинг илмий тавсифи ва шарҳини ўз ичига олган музейдаги тадқиқот ишининг ўзига хос тури. Почта карточкаларини таснифлаш ва тизимлаштириш ҳар бир музей ашёсига хос бўлган умумий ва ўзига хос хусусиятларни аниқлаш имконини беради.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Мянник С. С. Русский патриарх почтовой открытки Николай Спиридонович Тагрин // История Петербурга. 2003. № 2 (12). С. 78-79; Салманова М. С. Коллекция Н. С. Тагрина в Государственном музее истории Санкт-Петербурга: Судьба и перспективы хранения и использования // Открытка как памятник культурного наследия. Проблемы описания, использования и хранения в библиотеках и музеях / Сост. Е. Г. Хапланова. М., 2007. С. 35-
2. Ярошук Н. Коллекция открыток (из фондов Государственного музея-заповедника «Петергоф») // Антик-Инфо. 2005. № 29. Июнь. С. 88-93.
3. Мозохина Н. А. Открытка в музее: проблемы формирования и экспонирования
4. Остроумова-Лебедева А. П. Автобиографические записки. М., 2003. Т. 3. С. 210.
5. Н. А. Мозохина. Открытка в музее: проблемы формирования и экспонирования коллекций на современном этапе. УДК 069.5+656.835.913:069